

הצעה לפתרון בחינת הבגרות בהיסטוריה

על פי תכנית הרפורמה ללמידה משמעותית
מרכיב 70% מן הרמה הרגילה (מותאם)

מועד חורף תשפ"ב 2022

סמל שאלון: 22261

הפתרון נכתב על ידי רועי אדחוח ואיילת כהן
מצוות מורי רשת החינוך אנקורי

פרק ראשון – מלחמת העולם השנייה והשואה

שאלה 1 – נאציזם – אידיאולוגיה ומעשה

סעיף א'

הנאצים התנגדו לרעיונות הדמוקרטיה מפני שתפיסת העולם שלה שמה במרכז שוויון זכויות בין כל האזרחים במדינה. רעיון זה מנוגד לנאציזם על פי עקרון תורת הגזע, לפיו אין שוויון בין בני האדם – יש גזעים נחותים וגזעים עליונים. בנוסף, הדמוקרטיה היא משטר חלש ולא יעיל, שכן כוחו של השליט מוגבל מאוד ועליו להתפשר עם שותפיו. רעיון זה מנוגד לעיקרון המנהיג של הנאציזם – שבו יש מנהיג אחד.

צעד אחד בתחום הטרור המדגים את ביטול הדמוקרטיה בגרמניה הוא "ליל הסכינים הארוכות" (1934) - ארגון ה-S.A. (הצבא העממי של המפלגה הנאצית) מנה כ-4 מיליון חברים, והיה מתח בינו ובין הצבא הגרמני על השליטה בביטחון גרמניה. בנוסף, ראש הארגון, ארנסט רהם, ראה עצמו כשווה להיטלר, וביקש לבצע מהפכה נוספת בגרמניה. הדבר עורר את חששו של היטלר מפני הפיכה פנימית במפלגה. בלילה אחד, 29-30 ביוני 1934, היטלר שלח את אנשי ארגון ה-S.S. לרצוח את הנהגת הארגון, ביניהם רהם (כ-1000 אנשים). כתוצאה מפעולה זו ארגון ה-S.A. איבד את מרבית כוחו, וארגון ה-S.S. הנאמן להיטלר החליף אותו. בנוסף, היטלר זכה בנאמנות צבא גרמניה – 'הוורמאכט', שהבין כי היטלר בחר בו ולא ב-S.A. כצבא הלאומי. חיסולו של רהם ביטא אזהרה לכל מתנגדיו של היטלר.

בקטע המקור שבחרתי בעמוד 107, מתוך הספר 'נאציזם, מלחמה ושואה' הוצאת היי סקול – ניתן להבין כיצד היטלר בנאמו ברייכסטאג לאחר "ליל הסכינים הארוכות", מגבה את השימוש בכוח ובטרור בטענה של הגנה על המדינה, אך בפועל מדובר פגיעה במתנגדיו בדרכים שאינן דמוקרטיות (היטלר כשופט וכמוציא אל הפועל פסק דין) – כלומר, פגיעה בזכות לחיים וביטחון. בקטע מספר 6: "בשעה זו הייתי אחראי לגורל העם הגרמני, ועל ידי כך נעשיתי השופט העליון של העם הגרמני [...] כל אחד צריך לדעת מעתה ועד עולם, כי אם ירים ידו להכות את המדינה צפוי לו מוות וודאי [...]"

סעיף ב'

שני עקרונות של רעיון "הסדר החדש" הבאים לידי ביטוי בקטע, הם:

1. "שלוט" - חלוקת אירופה על פי גזעים – היטלר חילק את עמי אירופה לפי תורת הגזע: גזע האדונים (הארים), גזעים 'נורדים' שניתן לשקמם כמו הבריטים והסקנדינבים וגזע המשרתים (הסלבים). היחס לאוכלוסייה נקבע לפי מקומה במדרג הגזעים. ליהודים ולצוענים לא היה מקום ב-'סדר החדש'. בקטע: "גזע האדונים הטהור שלו, הקם לתפוס את המקום המגיע לו", "אם אין הגזעים תואמים את הדימוי שלו, הוא ינפה, ישבית, יחסל, עד שתתאים המציאות לתפיסתו."

1. דוגמה לצעד שנקט המשטר הנאצי בזמן מלחמת העולם השנייה כדי לממש עקרון זה: טרור כלפי האוכלוסייה – הנאצים חיזקו את שליטתם באוכלוסיות הכבושות באמצעות פעולות טרור, שנועדו להפחיד את האוכלוסייה הכבושה. הגסטאפו השתמש במלשינים ומשתפי פעולה מתוך האוכלוסייה המקומית בארצות הכבוש הנאצי כדי לעצור, לענות ולרצוח את מי שנחשד בפעילות חתרנית נגד הרייך. כלפי היהודים בשטחי הכיבוש הנאצי באירופה מדובר על ביצוע 'הפתרון הסופי' – השמדה באופן שיטתי על ידי בורות ירי, משאיות גז, מחנות השמדה ומצעדי מוות.

2. "כבוש" - מרחב מחייה לגזע הארי - היטלר רצה להרחיב את שטחי גרמניה לכיוון מזרח, על חשבון פולין וברית המועצות. היטלר התכוון לשעבד את העמים הסלאבים לצרכי הרייך. בנוסף, הכיבושים המתמשכים ישמרו על קיומה של המלחמה שהייתה הכרחית עבור היטלר, הן כדי לשמור על שלטונו והן אידאולוגית. בקטע: "היטלר הציב לעצמו מטרה... קיסרות המשתרעת מן האוקיינוס האטלנטי עד הרי אורל.", "הם יש עמים שמקומם מנוגד לתוכניותיו? הוא יושב אותם במקומות אחרים."

דוגמא לצעד שנקט המשטר הנאצי בזמן מלחמת העולם השנייה כדי לממש עקרון זה: העברת אוכלוסייה - במסגרת הסדר החדש, הגרמנים גירשו אוכלוסייה סלאבית רבה מהשטחים הכבושים במזרח אירופה, ובמקומם יישבה תושבים גרמנים שחיו מחוץ לגרמניה. כמו כן, הייתה תכנית ליישב מיליוני גרמנים בברית המועצות ולהפוך אותה למושבה גרמנית, אך תכנית זו לא התממשה.

שאלה 2 – מנהיגות בגטאות

סעיף א'

דילמה שעיימה התמודדו ראשי היודנראט בגטאות בתקופה שלפני ביצוע "הפתרון הסופי" היא האם לאפשר לנאצים

לנצל אותם על מנת לקדם את מדיניותם, וזאת בלי שיעסקו בה באופן ישיר, וליצירת מתחים פנימיים בין היהודים לבין עצמם דבר שהחליש את יכולתם להתנגד. מצד אחד - אם יבצעו את הוראות הנאצים וישתפו פעולה עימם (למשל ניהול משא ומתן על דרישותיהם), בכך הם יוכלו לשמור על החיים והצרכים של עצמם, בני משפחתם והיהודים בגטו מפני פגיעות שונות. מצד שני - ההתנהלות עם הנאצים הייתה מלווה בהשפלה, באיומים, באלימות פיזית ואף ברצח, הם הבינו כי הנאצים מצפים מהם רק למלא אחר הוראותיהם, בנוסף, הם ייחשבו מבחינת הציבור היהודי ככאלו שאחראים על מצבם הקשה בגטו, כאשר הם נהנים מהטבות.

דילמה שעיימה נאלצו להתמודד ראשי היודנראט בגטאות בתקופה בזמן ביצוע "הפתרון הסופי" היא האם לארגן את המשלוחים למוות של היהודים בגטו (על פי מכסה שנקבעה) או לסרב לפקודות השלטונות הנאצים? סירוב לכך גרם בדרך כלל גרם לסיכון של כלל היהודים בגטו, הוצאתו להורג של יו"ר היודנרט והחלפתו באחר או פגיעה במשפחתו. בנקודה זו למשל ד"ר חיים רומקובסקי, יו"ר גטו לודג', המשיך ל"שתף פעולה" עם הנאצים עד לחיסולו הסופי של הגטו. לעומת זאת, יו"ר גטו ורשה, אדם צירניאקוב, החליט לקחת את חייו בידי ולהתאבד במשרדו (לאחר שאוים על ידי השלטון הנאצי שאם לא יבצע זאת יפגעו באשתו).

הדילמה:

- אם ימשיכו לארגן את המשלוחים - אז יהיה ניתן לקוות שתתאפשר ניהול מדיניות שתסייע להציל חלק מתושבי הגטו.
- אם יסרבו - אז זהו הדבר הראוי, שכן לא ייתכן מבחינה אנושית, דתית ומוסרית שיהודים ימסרו יהודים להשמדה.

בתקופה זו השמועה על השמדת היהודים במזרח אירופה כבר הגיעה לגטאות, כלומר הפכה לעובדה. עד תקופה זו היודנראט שיתפו פעולה עם דרישות הנאצים, אולם משהתברר שמדובר בהשמדה המונית, שיתוף הפעולה מוטל בספק מבחינה מוסרית. לכן נאמר על היודנראט שהיו "הנהגה במלכוד".

המטרות ודרכי הפעולה של תנועות הנוער בגטאות בתקופה שלפני ביצוע "הפתרון הסופי", היו:

1. עיתונות מחתרת – חברי התנועות היו פעילים בכתיבה והפצה של עיתוני מחתרת בגטאות. בעיתונים פורסמו ידיעות על הגטו ועל המלחמה. העיתונים גם קראו להתנגדות לגרמנים. העיתונים הפכו לדרך העיקרית להעברת מידע, לאחר ניתוק היהודים בגטו מהעולם החיצון.

2. קשר בין הגטאות – אנשי התנועות הקימו רשת של שליחים ושליחות שסיכנו את חייהם והתחזו לפולנים. הם עברו בין הגטאות והעבירו מידע על משפחות, מצב הגטאות וידיעות אודות המלחמה. בהרבה מקרים זו הייתה הדרך היחידה להעביר ידיעות בין הגטאות, כיוון שנאסר על יהודים להחזיק מכשירי רדיו.

3. עזרה והצלת יהודים – אנשי התנועות זייפו תעודות ודרכונים, סייעו בהברחת יהודים לארצות ניטרליות, והצילו חיים רבים. אנשי התנועות השתתפו גם בהשגת מזון ועזרה לנזקקים בגטו.

4. שמירה על המורל – בתוך האווירה המייאשת והקשה של החיים בגטו, ניסו תנועות הנוער לשמור על תחושת תקווה (מפלט מהמציאות הקשה) ולהעניק לבני הנוער מקום שבו ניתן לשוחח באופן חופשי ולהשתחרר ממצוקות היום-יום. בפעילויות התנועות התעסקו הרבה בחלומות לאחר המלחמה, ועל הדרך לעלות לארץ ישראל ("היינו שם אך לא חיינו שם"). תנועות הנוער חינכו את חבריהן למעורבות ועזרה לזולת, בזמן שסבלו ממחסור אישי – "מקום של שפיות בעולם לא שפוי", מתוך ניסיון לשמור על צלם אנוש.

תנועות הנוער היוו הנהגה חלופית בגטו. תנועות הנוער היו עצמאיות ולא כפופות לגרמנים כמו היודנראט, ולא קרסו כמו שאר ההנהגות האחרות. לכן כאשר השמועה על ביצוע "הפתרון הסופי" בשנים 1942-1943 הפכה לעובדה והחלו המשלוחים למחנות ההשמדה, חל שינוי במאפייני הפעילות שלהן, הם החלו לקרוא למרד חמוש ואלים כלפי הנאצים על מנת להתגונן מפני גורלם הצפוי של היהודים שנתרו בגטו.

מקור שבחתי מספר הלימוד 'נאציזם, מלחמה ושואה' הוצאת היי סקול, המסביר כיצד שינוי זה בא לידי ביטוי בקטע מספר 1 בעמוד 258 – מודבר על כרזו שחיבר אבא קובנר בשנות העשרים לחייו והושמע בפני אסיפה של נוער חלוצי בוויילנה ב-1.1.1942. בדבריו הוא אומר: "כל היהודים אשר הוצאו משערי הגטו לא חזרו עוד. כל דרכי הגסטפו מובילות לפונר [מקום שבו נרצחו ביריות עשרות אלפי יהודים], ופונר היא מוות! המהססים! השליכו מעליכם כל אשליה. ילדיכם, בעליכם, ונשיכם אינם עוד. פונר אינה מחנה, אלא מקום בו נורו כולם.

היטלר זומם להשמיד את כל יהודי אירופה. על יהודי ליטא הוטל להיות הראשונים בתור.

אל נלך כצאן לטבח!

נכון, חלשים אנו וחסרי מגן, אולם התשובה היחידה לאויב היא התנגדות!

אחים! מוטב ליפול כלוחמים חופשיים, מאשר לחיות בחסדי הרוצחים.

להתגונן! עד הנשימה האחרונה."

מדברים אלו ניתן להבין שאבא קובנר החל לקרוא באופן גלוי לנוער בגטו להתחיל ולבצע מרד בגטו – גם אם הסיכוי נמוך להינצל מול העוצמה הגרמנית, כדי לשמור על כבוד העם היהודי.

סעיף א'

מקטע המקור אפשר ללמוד על מאפייני השלב הראשון של ביצוע "הפתרון הסופי" – בורות הירי במסגרת פלישת גרמניה לברית המועצות בקיץ 1941 ("מבצע ברברוסה"), והם:

- פעולת רצח סודית – מהצו ניתן להבין כי הצבא הגרמני ובפרט ראשי הקצינים של האינזגרוּפן לא רצו שידעו על פעולת רצח זו מדיבורים ו/או מתייעוד על הובלת היהודים לאתר הרצח וביצועו בפועל. בקטע: הכותרת בצו "סודי-!", "הירי צריך להתבצע בחוק מהערים, מכפרים ומדרכים ראשיות." , "אני אוסר על צילום ועל הרשאות נוכחות צופים בהוצאות להורג. בנוסף, ההוצאות להורג ואתרי הקבורה אסורים לפרסום.
- שיטת הרצוח – ירייה. בקטע: "יוצאו להורג בירייה על פי החוק הצבאי".
- ההוראות וההכנות לביצוע פעולות הרצח – חפירת בורות או מיקום הרצח בגאיות. בקטע: "ההוצאות להורג ואתרי הקבורה אסורים לפרסום.", רצח זכרים יהודים בגילאים 17-45 באשמת שוד (ביזה) על פי החוק הצבאי. נאמר לחיילי האינזגרוּפן כי מדובר על צעד הכרחי מבחינה פוליטית ולכן עליהם לבצע אותו.

השינוי שחל בשלבים המאוחרים יותר של הפתרון הסופי הוא מעבר לשיטה תעשייתית יותר על מנת להגדיל את כמות קורבנות היהודים ולהרחיק את ההשפעות הפסיכולוגיות על הרוצחים מהנרצחים. אחת מהסיבות לשינוי זה ובאה לידי ביטוי בסעיף 2 בקטע המקור הוא בכך שהחיילים הגרמנים ששירתו בחטיבת האינזגרוּפן הושפעו קשות מבחינה פסיכולוגית מביצוע הרצח ההמוני בורות הירי עקב המראות הקשים שחוו, מה שפגעו בביצוע תפקידם. על מנת להתגבר על כך נאמר על פי הקטע למפקד הגדוד והפלוגות לדאוג לסיוע רוחני לחיילים ולעוזריהם המבצעים את פעולת הרצח - למשל על ידי קיום אירועים חברתיים. בסופו של דבר, הנאצים יעברו לשיטות תעשייתיות יותר על מנת להשמיד את היהודים ואת שאר בני האדם שנכללו תחת "הפתרון הסופי".

סעיף ב'

כיבוש פולין: ב-1 בספטמבר 1939 גרמניה מימשה את חלקו הסמוי של הסכם 'ריבנטרופ-מולוטוב' שנחתם עם ברית המועצות, ופלשה לפולין. גרמניה ראתה בפולין שטח שלעם הגרמני יש זכות טבעית לשלוט בו ולשעבד את תושביו. הכיבוש המהיר של פולין ארך פחות מחודש והוא התאפשר בזכות שיטת הלחימה החדשה שהציג הצבא הגרמני – 'בליצקריג' (מתקפת בזק). פולין הופצה מהאוויר ומהיבשה, כוחות חיל רגלים ושריון פרצו מהר את קווי ההגנה של הצבא הפולני וכיתרו אותו. בנוסף, הצבא הפולני היה צבא מיושן, לוחמים רכובים על סוסים וחמושים בחרבות לחמו נגד טנקים גרמנים חדשים. עם התקדמות הכיבוש הגרמני בפולין, הממשלה הפולנית ברחה ללונדון, וברית המועצות פלשה גם היא לחלקה המזרחי של פולין. לאחר תבוסת פולין, המדינה חולקה לשלושה חלקים: החלק המזרחי מסופח לברית המועצות, החלק המערבי מסופח לגרמניה, והחלק המרכזי הופך לשטח בשלטון צבאי גרמני – 'הגנרל-גוברנמן'.

לאחר כיבוש פולין החלה באופן מידי יישום מדיניות רעיון "הסדר החדש" על היהודים במערב המדינה ובשטח המרכזי ("הגנרל גוברנמן"). תחילה היהודים הועברו לערים המרכזיות על מנת לבודד אותם מהאוכלוסייה הפולנית והגרמנית. היהודים סומנו בטלוי זיהוי של מגן דוד. החלה פגיעה כלכלית על פי תקנות שונות על מנת לנצל את היהודים ורכושם לצרכי גרמניה (כולל עבודות כפייה). הנאצים החלו לפגוע

בחיי החברה, התרבות והדת של היהודים על מנת לשבור את רוחם. בנוסף, הנאצים התעללו ביהודים והשפילו אותם מבחינה פיזית ודתית.

לאחר כחודש, היהודים הועברו לגטאות בערים המרכזיות בהן סבלו מתנאי מחייה קשים ביותר באופן מכוון על ידי הנאצים על מנת לגרום ל"תמותה טבעית" – רעב, תנאי תברואה בלתי סבירים לקיום (היעדר שירותי רפואה זמינים והתפשטות מחלות), אבטלה, צפיפות, קור ועוד.

החל משנת 1942 ועם הקמת מחנות ההשמדה במבצע ריינהרד (טרבלינקה, סוביבור ובלז'ץ) – הובלו יהודי פולין ברכבות משא לרצח המוני בתאי גזים. על פי ההערכות מעל ל-90% מיהודי פולין נרצחו בשואה.

חלק ב'

פרק שני – לאומיות וציונות

שאלה 1 – מקור – מנהיגות בתנועות הלאומיות

סעיף א'

המאפיינים של מנהיגי התנועות הלאומיות היו:

- **מעמדם החברתי-כלכלי** – מנהיגים אלה היו אנשים משכילים אשר השתייכו למעמד הבורגנות (עירוני). מעמד זה אפשר להם לבחון את המציאות בה הם חיים, ללא התמודדות עם קשיי היום יום כמו רעב ואבטלה.
- **אישיותם הכריזמטית** – את סמכותם וכוחם השיגו בזכות יכולתם לסחוף את ההמונים, והציגו את עצמם כמי שפועלים בשם העם ולמענו.
- **האמונה שביכולתם לשנות** - את הסדר החברתי-פוליטי הקיים ולשכנע את ההמונים בכך.
- **יכולת ארגון ושימוש בתקשורת המונים** – רבים מהמנהיגים הלאומיים השתמשו ביכולתם הארגונית ובכלים מודרניים כדי לגייס את תמיכת ההמונים במטרתם, למשל באמצעות עיתונות, ספרות, דיפלומטיה, אסיפות תמיכה ועוד.

בתנועה הלאומית הגרמנית ניתן לראות בפעולות שנקט המנהיג אוטו פון ביסמרק על מנת לאחד את גרמניה ולהפוך אותה למדינה עצמאית. להלן דוגמאות לפעולותיו: (התלמידים נדרשים לבסס את תשובתם על שתיים מפעולותיו)

- לאחר שהתמנה אוטו פון ביסמרק לקנצלר (ראש ממשלה) של פרוסיה, תחת הקיסר וילהלם הראשון. ביסמרק זלזל ברעיונות ליברליים ודמוקרטיים ושאל לאחד את גרמניה בכוח בהנהגת ממלכת פרוסיה באמצעות "דם וברזל". כלומר, שאיחוד גרמניה לא יעשה באמצעות נאומים אלא באמצעות כוח צבאי. המאבק הראשון של ביסמרק היה במחנה הליברלי, בפרלמנט הפרוסי שהתנגד להעלאת מיסים לצורך הקמת צבא גדול שיתמודד עם המדינות הגדולות במאבק על איחוד גרמניה. ביסמרק התעלם מכך ובאמצעות המיסים המוגדלים הקים צבא חזק ומצויד היטב.
- **המלחמה בדנמרק (1864):** ביסמרק יזם ביחד עם אוסטריה מלחמה נגד דנמרק בשנת 1864 כדי לכבוש מידיה שני אזורים: שלזוויג והולשטיין. הוא עשה בהצלחה רבה ובך חיזק את תמיכת העם הגרמני במנהיגותו וברצונו לאחד את גרמניה.

- **המלחמה באוסטריה (1866):** ביסמרק ידע שאוסטריה אינה מעוניינת באיחוד גרמניה ולכן חתר לבידודה של אוסטריה, הוא יזם סכסוך סביב השליטה בשני האזורים שנכבשו מדנמרק ויצא למלחמה נגד אוסטריה. ביסמרק החל לגייס תמיכה פוליטית (אישור) של מדינות אירופה השונות לפתיחת מלחמה כנגד אוסטריה ולאחר שקיבל אותה, יצא למלחמה נגד אוסטריה בשנת 1866. תבוסתה של אוסטריה במלחמה זו סימלה את ניתוק הקשר בינה ובין שטחי גרמניה.
- **הקמת הברית (הקונפדרציה) הצפון גרמנית (1867):** בסיום מלחמה זו כבשה פרוסיה את המדינות הצפוניות של גרמניה וביסמרק הקים את **ברית מדינות צפון גרמניה**, בהנהגת פרוסיה בשנת 1867. מדובר על ברית צבאית שמורכבת מ-22 מדינות קטנות. הקונפדרציה נתנה לגרמניה חוקה מסודרת, סמכויות רבות לביסמרק והייתה אבן יסוד בכינונה של הקיסרות הגרמנית. כעת, נותרו רק מדינות מרכז ודרום גרמניה שביסמרק שאף לצרף לברית הגרמנית.
- **המלחמה בצרפת:** בשנת 1870 התגרה ביסמרק בצרפת שמצידה הכריזה מלחמה על פרוסיה. במהלך המלחמה צבאות גרמניה כבשו את פאריז וצרפת נחלה תבוסה משפילה וכואבת. בין היתר נלקח קיסר צרפת, נפוליאון השלישי בשבי. התוצאות של המלחמה היו:
  - גרמניה סיפחה את שטחי אלזס ולורן שהיו בשליטת צרפת עד אז, בחזרה לגבולותיה. בשטחים אלו חיו גרמנים כמו גם צרפתים אך גרמניה טענה ששטחים אלו היו שייכים לה בעבר ולכן סיפחה אותם בחזרה.
  - ביסמרק איחד את שאר מדינות מרכז ודרום גרמניה לשטחים שבשליטת פרוסיה ובכך סלל את הדרך להקמת **"קיסרות גרמניה המאוחדת" בטקס ההכרזה בארמון ורסאי בשנת 1871.**

סעיף ב'

תפיסתו של המאייר בנוגע למנהיגותו של הרצל ובנוגע לחזונו באה לידי ביטוי כך:

- המאייר רואה בהרצל את דמותו של משה הנביא – גואל עם היהודי מעבדות במצרים והבאתו לחירות במולדתו בארץ ישראל. בחלק המרכזי באיור המתוחם על ידי סמל של מגן דוד (סמל יהודי) ניתן לראות את דמותו של הרצל פונה אל עבר דמותו של משה שברקע מצד שמאל עם ישראל בתקופת התנ"ך, לעומת זאת בצד ימין העם היהודי בעידן המודרני. ברקע מעמד מתן עשרת הדיברות על הר סיני ובית המקדש. חזונו של הרצל על פי ספרו "מדינת היהודים" ועל פי הקמת התנועה הציונית ותכנית באזל הייתה להקים מדינה יהודית בארץ ישראל על פי הסכמת הכלל (הקהילה הבינלאומית).
- בתחתית האיור ניתן לראות את ארץ ישראל שהופעת להיות מדינה מודרנית ותעשייתית בדומה לערי אירופה – מפעלי תעשייה, רכבות ומסילות ברזל ונמל. זהו גם חזונו של הרצל כפי שנכתב בספרו "מדינת היהודים" ו"אלטנוילנד".
- מצד ימין ומצד שמאל לאיור המרכזי ניתן לראות את העבודה היצרנית של העולים שכבר הגיעו לארץ ישראל במסגרות העלייה הראשונה והחלו במושבות לעסוק בחקלאות של דגנים ושל גפנים. המאייר רואה את חזונו של הרצל שהעם היהודי שישבו לארצו יוכל לפרנס את עצמו ולפתח את מדינתו באופן עצמאי (ללא תלות במדינה אחרת).

סעיף א'

במהלך המאה ה-19, קמו באירופה תנועות לאומיות שונות, אך לרובן היו **מטרות דומות**:

1. **יצירת תרבות לאומית אחידה**, הפצתה לבני הלאום וגיבוש הלאום סביבה.
2. **גיוס ההמונים למאבק לאומי** למען שחרור המולדת משלטונות זרים או מלכניים.
3. **הקמת מדינת לאום עצמאית** שתבטיח את ריבונות העם ותמנע את עריצות השלטון, וכן תבטיח את קיומן של זכויות אדם טבעיות.

התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19 פעלו בשתי פעולות עיקריות להגשמת מטרותיהן:

1. **פעילות פוליטית להקמת מדינת לאום** – רוב התנועות הלאומיות התמודדו עם מצב מדיני בעייתי, בו הלאום נשלט על ידי אימפריה גדולה, שלטון זר או שהלאום היה מפוצל במדינות קטנות. התנועות הלאומיות פעלו בדרכים שונות לגיוס ההמונים **למאבק עממי נגד השלטונות הזרים**. ההמונים יצאו לרחובות וניסו לבצע מהפכות, אך לרוב אלה כשלו. לאחר כישלון המהפכות העממיות, פנו התנועות הלאומיות **לעזרה צבאית ומדינית של גורמים פנימיים או של מדינות אחרות** נגד השלטונות הזרים.
2. **טיפוח תודעה לאומית** – התנועות הלאומיות הונהגו על ידי קומץ אנשי מעמד הבורגנות, ורוב העם לא היה שותף להן. על מנת לאחד את ההמונים תחת התנועות הלאומיות, **פעלו מנהיגיהן לגיבוש זהות לאומית אחת על בסיס התרבות הקיימת**. אנשי התנועות הלאומיות אימצו את סמלי התרבות שהיו מוכרים להמונים, והפכו אותם לסמלים לאומיים. **את התרבות הלאומית החדשה הפיצו התנועות הלאומיות** באמצעות חינוך לאומי, מחקרים היסטוריים להוכחת העבר המשותף של הלאום, מאפייני תרבות לאומיים ועוד.

סעיף ב'

המטרות של הצנועה הציונית כפי שנוסחה בתכנית באזל בשנת 1897 היו:

1. **הקמת בית מולדת**, לעם היהודי בארץ ישראל, מובטח על פי משפט הכלל (הסכמה בינלאומית).
2. **איחוד הזרמים השונים של היהודים תחת מסגרת של תנועה לאומית מאורגנת עם מטרה מוגדרת ואמצעים למימושה**.
3. **השפעה על דעת הקהל היהודי, העולמי והמעצמות בצורך של פתרון הלאומי מוסכם לבעיה על ידי הגברת המודעות לבעיה היהודית**.

בתכנית באזל נקבעו האמצעים (הפעולות) שיש לנקוט על מנת להשיג את מטרת 'תכנית באזל', והם:

1. **פיתוח מתוכנן של ארץ ישראל** על ידי יישובה ביהודים איכרים, בעלי מלאכה ותעשייה – הכנה לקראת עליית העם היהודי והתיישבות בארץ ישראל. בעלייה הראשונה הוקמו המושבות בעיקר על ידי איכרים בעלי אורח חיים דתי ומסורתי, בעלי משפחות שעסקו בחקלאות או בתעשייה. בעלייה השנייה היו אלה צעירים סוציאליסטים שהקימו את סוג ההתיישבות שנקראת "הקבוצה" המבוססת על ערכי השוויון והשיתוף, ועסקו בעיקר בחקלאות.
2. **הקמת סניפים של התנועה הציונית** ברחבי העולם בהתאם לחוקים של כל מדינה – כלומר, איחוד הקהילות היהודיות בעולם על ידי פעילויות מוסדיות וכלכליות מקומיות.

3. **הגברת הרגש העצמי היהודי** ופיתוח התודעה הלאומית היהודית – על מנת לגרום ליהודים לעלות לארץ ישראל ולהקים בה תשתית של התיישבות, חקלאות ותעשייה, דת חינוך ותרבות לקראת מדינה יהודית בעתיד.
4. **ניהול פעילות דיפלומטית** שתביא להסכמת ממשלות העולם למימוש מטרת הציונות והשגת הצ'רטר. הרצל קיים פגישות עם מנהיגי המעצמות: טורקיה (האימפריה העות'מנית), קיסרות גרמניה, רוסיה הצארית והאימפריה הבריטית על מנת לנסות ולשכנע אותם לתמוך בצ'רטר (רישיון התיישבות) של היהודים בארץ ישראל.

שאלה 6 – התנועה הציונית והתנועות הלאומיות באירופה

סעיף א'

הגורמים המשותפים לצמיחת התנועה הציונית ולתנועות הלאומיות באירופה:

- **השפעת רעיונות ההשכלה ותופעת החילון** – רעיונות ההשכלה ותופעת החילון שנפוצו בכל אירופה השפיעה גם על החברה היהודית. ההשתייכות לקהילה יהודית-דתית קטנה וסגורה כבר לא הייתה חובה, והיא תלויה בבחירתו של האדם. **היהודים האמינו כי תהליך החילון יבטל את ההבדל הדתי בינם לבין הנוצרים, ויאפשר להם להשתלב בחברה.** למרות תקווה זו החברה הנוצרית לא קיבלה את היהודים ולכן **היהודים החילוניים** נקלעו למשבר זהות. מצד אחד היהודים יצאו מהקהילה הדתית היהודית, ומצד שני הם לא התקבלו לחברה האזרחית הנוצרית (כלומר היו מיעוט בתוך לאום ולא חלק ממנו).
- **השפעת רעיונות הלאומיות ופעילות התנועות הלאומיות** – המהפכה הצרפתית ומאבקן של התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19 ורעיונותיהן היו **מודל לחיקוי עבור היהודים** שביקשו להגדיר את הלאומיות היהודית. חלק מהיהודים הבינו **שמאפייני הלאום חלים על העם היהודי, ועליו להיאבק על זכותו להגדרה עצמית במולדתו.** מכיוון שפעילות התנועות הלאומיות באירופה התבססה על ייחודיות הלאום ועברו המשותף, **עמי אירופה לא ראו ביהודים כחלק מהלאום שלהם.**

הגורם הייחודי לצמיחת התנועה הציונית כתנועה לאומית: (התלמידים נדרשים להסביר גורם אחד)

- **האכזבה מהאמנציפציה וגילויי האנטישמיות המודרנית במערב אירופה** – היהודים במדינות מערב אירופה קיבלו במאה ה-19 **'אמנציפציה'** מהשלטונות (צרפת הייתה הראשונה בשנת 1791) – מדובר **בכתב שוויון זכויות** (חוק מדינה). בכך היהודים הפכו לאזרחים שווים זכויות במדינתם. **האמנציפציה עוררה תקווה בקרב היהודים שיוכלו להפוך לחלק מהחברה הכללית** במדינתם. שילוב היהודים בחיי החברה, ההשכלה הגבוהה והכלכלה באירופה עורר את הקנאה בהם, והגביר את האנטישמיות כלפיהם. דבר זה הוביל לדחיית ואפליית היהודים על ידי החברה המקומית למרות חוק האמנציפציה. דוגמה לכישלון האמנציפציה ניתן לראות בפרשת 'משפט דרייפוס' (1894-1906). אחת מתוצאות האמנציפציה הייתה התגברות **האנטישמיות המודרנית**, מכיוון שרבים לא הסכימו לראות את היהודים כחלק מהלאום. אנטישמיות הייתה קיימת קודם לכן, אבל היא קיבלה צורה חדשה. בעבר השנאה הייתה קשורה לדת, ועכשיו השנאה הייתה גם קשורה לדם - היהודים נתפסו כגזע אחר ונחות (תורת הגזע) על פי תיאוריות "מדעיות", מפיצי מחלות המנסים מנסה להחליש את התורשה והתרבות של העם המקומי, וגם כאלו שמנסים להשתלט על הכלכלה והפוליטיקה במדינה למען האינטרסים שלהם ולא לטובת המדינה ואזרחיה (דוגמה: "פרוטוקול זקני ציון"). בנוסף, החלו לקום מפלגות אנטישמיות והתפרסמו קריקטורות וכתבות בתקשורת כנגד השתלבות היהודים במדינה.

הובילו לצמיחת הציונות?

בעקבות הדחייה החברתית-כלכלית באירופה, היהודים הבינו כי האמנציפציה אינה הפתרון לבעיית הקיום היהודי ויש לקחת את גורלם בידם ("אוטואמנציפציה"). הציונות טענה כי רק מסגרת לאומית נפרדת תאפשר ליהודים לחיות כשווים בין שווים ללא אפליה ורדיפות.

- **האנטישמיות במזרח אירופה** – בסוף המאה ה-19 רוב יהודי העולם חיו תחת שלטונה של הקיסרות הרוסית. בניגוד ליהודי מערב אירופה, ליהודי רוסיה לא ניתנה אמנציפציה והם סבלו מאנטישמיות "ישנה". יתרה מכך, הקיסרות הרוסית הטילה הגבלות ואיסורים שונים על היהודים ("חוקי מאיי" 1882): התיישבות יהודית הוגבלה לאזורים מסוימים, נאסר עליהם לעסוק במקצועות שונים או לסחור בימי ראשון ובחגי הנוצרים, חלקם גורשו והוגבלה כניסתם לאוניברסיטאות.

בנוסף להגבלות השלטון היהודים ברוסיה סבלו מגילויי אנטישמיות מצד כלל האוכלוסייה. שיא האנטישמיות בא לידי ביטוי בפוגרומים (פרעות) שהתרחשו בשנת 1881 – "סופות בנגב" (כיום אוקראינה), ובשנת 1903 – "פרעות קישינב" (כיום מולדובה). באירועים אלימים אלו, הרכוש היהודי נגנב, עסקים ובתי כנסת נהרסו, נבזזו והועלו באש. כמו כן, בוצעו מעשי אונס, מאות נפצעו ועשרות יהודים נרצחו. שלטון הקיסרות לא התערב כלל ואף לא הגיב למעשי ההסתה האנטישמיים ועלילות הדם שקדמו לפרעות.

כיצד האנטישמיות במזרח אירופה הובילה לצמיחת התנועה הציונית?

היהודים במזרח אירופה היו בסכנת חיים מיידית, והבינו כי אין גורם חיצוני שידאג להם. חלקם הגדול בחרו להגר (לעזוב) לארצות אחרות – בעיקר ארצות במערב אירופה או בצפון אמריקה (ארה"ב). ואלו הציונים (דוגמת אגודת "חובבי ציון" ו"ביל"ו) טענו שרק הקמת מסגרת לאומית יהודית בארץ נפרדת (רצוי בא"י) תפתור את בעיית קיומם ותדאג לביטחונם הדתי והחברתי-כלכלי. מיעוט מהם אף החלו להגיע וליישב את ארץ ישראל בעלייה הראשונה ובעלייה השנייה.

סעיף ב'

דוגמאות לכך שהאימפריה העות'מנית עיכבה את ההתפתחות של התנועה הציונית בשנים 1881-1918:

- האימפריה העות'מאנית שלטה בארץ ישראל בזמנו של הרצל ולכן רצה להשיג ממנה את צ'רטר להתיישבות בארץ ישראל. ארבע פעמים ניסה הרצל להיפגש עם הסולטן העות'מני - עבד אל חמיד השני, ואפילו ששילם שוחד ("בקשיש") לפקידיו, רק בפעם החמישית הפגישה התקיימה בטורקיה בשנת 1901. במשא ומתן להשגת צ'רטר להתיישבות יהודים בארץ ישאל, הרצל הציע לסולטן העות'מני גיוס כספים מהיהודים העשירים לטובת כיסוי חובותיה הרבים של האימפריה העות'מנית ונאמנות של היהודים אליה. אולם משא ומתן כשל סופית כאשר הרצל לא הצליח לגייס כספים לכיסוי חובות האימפריה, וגם מפני שהרצל הבין כי הסולטן העות'מני לא יאפשר הקמת בית לאומי לעם היהודי בשטחים שבשליטתו בשום תנאי ולכן דחה את הצעתו.
- בזמן מלחמת העולם הראשונה (1914-1918) אחמד ג'מאל פאשה (פאחה) היה השליט בצבאי הטורקי באזור סוריה וא"י. הוא קבע את המדיניות של האימפריה העות'מנית כלפי הישוב היהודי בא"י. מדיניות שהייתה מאופיינת בלאומנות קיצונית, אלימות, יד קשה, ניצול ושיעבוד כלכלי, התנכלות ליהודים ולפעילותם הציונית בא"י - וכל דבר אשר יכול היה להקשות על אורך חייהם בארץ מפאת החשש לריגול של היהודים בא"י לרוסיה או בריטניה (אויבות במלחמה) ועל מנת לדאוג לצרכי הצבא העות'מני במלחמה. לראיה, ערב מלחמת העולם הראשונה חיו בארץ כ-85,000 יהודים. אולם בעקבות קשיי המלחמה ומדיניות הטורקים, נשארו בארץ רק כ-55,000 יהודים עד לסיום המלחמה (כיבוש הארץ על ידי הבריטים).

דוגמא לסיוע של אחת המעצמות להתפתחות התנועה הציונית – פעולותיה של בריטניה להכרה בינלאומית בצורך לפתרון לאומי של הבעיה היהודית:

- בפעילות הדיפלומטית של הרצל הוא ניפגש עם שר המושבות הבריטי (ג'וזף צ'מברליין) בשנת 1902. לאחר שתוכנית אל-עריש להתיישבות יהודים נכשלה, הועלתה להרצל על ידי ממשלת בריטניה הצעה להתיישבות יהודית באוגנדה בחסות בריטניה. בתחילה הרצל דחה את הרעיון בשל המרחק הרב מא"י, אך לאחר "פוגרום קישינב" שהתרחש ברוסיה בחודש אפריל (50 יהודים נרצחו, כ-600 נפצעו ומאות בתים, חנויות ובתי כנסת נבזזו ונהרסו), הוא החליט להביא הצעה זו לאישור הקונגרס הציוני השישי מהחשש לגורלם של יהודי רוסיה וגל הגירה חדש שהחל. התכנית התקבלה באופן דמוקרטי בקונגרס הציוני השישי, אולם התפתח קרע עמוק בזרמים של התנועה הציונית. לכן הרצל החליט להשהותה כדי לבדוק הייתכנות התיישבות ראויה באוגנדה. בקונגרס הציוני השביעי ההצעה נדחתה סופית עם תוצאות השליליות של משלחת החקר ועם מותו של הרצל. הוחלט לשוב ולהתמקד במטרה המקורית – בית מולדת בארץ ישראל.
- פרסומה של הצהרת בלפור (1917) על ידי שר החוץ הבריטי (ארתור ג'יימס בלפור) - הצהרת בלפור קידמה את מטרות הציונות בכך שבפעם הראשונה מעצמה גדולה מביעה הכרה בזכויותיהם הלאומיות של היהודים ונאותה לסייע לו ("בעין יפה", "תשתדל במיטב מאמציה להקל על השגת מטרה זו"). בנוסף, נוסח ההצהרה תאם למטרת הציונות כפי שמופיעה בתוכנית באזל. המונחים "ייסוד בית לאומי", "לעם היהודי בארץ ישראל" שהיו מונחים מרכזיים בתוכנית באזל, באים לידי ביטוי בהצהרת בלפור. הצהרת בלפור הייתה מסמך היסטורי רשמי עבור התנועה הציונית אותו יכלו להציג בפני מעצמות העולם, וכן לקדם את העלייה לארץ ישראל.

פרק שלישי – המאבק על הקמת מדינת ישראל

7. המאבק של היישוב היהודי בבריטים

סעיף א'

לאחר סיום מלחמת העולם השנייה וחיסול גרמניה הנאצית, ממשלת בריטניה החליטה להשאיר בתוקף את גזירות 'הספר הלבן' (השלישי), למרות הלחץ הבינלאומי (הוקמו וועדות שונות), חילופי השלטון בבריטניה וזוועות השואה שעברו על העם היהודי. כל אלו גרמו להנהגת ואנשי היישוב היהודי בא"י להבין את הצורך להפסיק לשתף פעולה עם ממשלת בריטניה ולתמוך ביציאה למאבק צבאי משותף נגד הבריטים.

מטרות היישוב היהודי במדיניותו כלפי ממשלת בריטניה כפי שבאות לידי ביטוי בקטע הן מאבק צבאי – בקטע: "מוכנות ללחום בה עד מוות", ומאבק להבאת עולים לארץ ישראל – העפלה – בקטע: "לא נשקוט ולא ננוח עד שנעלה את כולם ארצה".

מדיניות הנהגת היישוב הושפעה מהבעיה כי הבריטים סירבו להכיר בתביעותיהם של היהודים למדינה עצמאית לאחר השואה, כפי שבאה לידי ביטוי במילים "מדיניות המכוונת לחסל את קיומנו הלאומי, לפזרנו עוד יותר בגולה ולשלול מעמנו תקוותו וזכותו למולדת ולעצמאות...". סירוב זה ובעיית 'העקורים' הובילו לכעס ותסכול בתנועה הציונית ובהנהגת היישוב היהודי בא"י. לכן החל מאבק מאוחד של המחנות העבריות שהיו קיימות אז בא"י – ההגנה, האצ"ל והלח"י, נגד שלטון המנדט הבריטי, בשלושה תחומים: צבאי, העפלה (עליה בלתי חוקית) והתיישבות.

פעולה בתחום העפלה. הספינה 'אקסודוס' (ספינת העפלה של 'ההגנה') יצאה מצרפת ב-11 ביולי 1947 כשעל סיפונה כ-4,500 מעפילים בגילאים שונים. משחתות בריטיות עקבו אחרי הספינה מרגע צאתה מהנמל. עוד בטרם הגיעה 'אקסודוס' למים הטריטוריאליים של ארץ ישראל, הבריטים הפגזו אותה והעלו על סיפונה

חיילים בריטים. המעפילים נאבקו בבריטים בכלי נשק מאולתרים. כתוצאה ממאבק זה שני מעפילים ואיש צוות אחד של 'אקסודוס' נהרגו ועוד עשרות נפצעו. הספינה נגררה לחיפה והמעפילים הועלו בכוח על ספינות גירוש בריטיות בחזרה לצרפת. כאשר הגיעו לצרפת סירבו המעפילים לרדת מהספינה, והמתינו בה שלושה שבועות. בתגובה הבריטים שלחו את המעפילים לגרמניה למחנות עקורים (מחנות ריכוז לשעבר), שם הורדו בכוח מהספינה. רוב מעפילי 'אקסודוס' שבו למדינת ישראל לאחר הקמתה. 'אקסודוס' הייתה ספינת המעפילים הגדולה ביותר עד אז ומאבקם העיקש של נוסעיה הפגין לעולם את הנחישות של היהודים לעלות לארץ ישראל בכל מחיר, זאת לנוכח האטימות הבריטית. הדבר השפיע על דעת הקהל העולמית, שתמכה ביהודים.

סעיף ב'

עיקרי תכנית החלוקה

1. **סיום המנדט הבריטי** בהקדם האפשרי, ולא יאוחר מהתאריך ה-1/8/1948. (הערה: בהחלטה 181 נקבעו גם הסדרי הממשל הזמניים עד כינון של המדינות החדשות, וכן נקבע שהמדינות החדשות יכריזו על עצמאותן בחודש אוקטובר 1948).

2. בריטניה תודיע לאו"ם מתי היא מתכוונת לסיים את המנדט (בהמשך נקבע ללילה שבין ה-14 ל-15 במאי 1948).

3. **חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות** – אחת יהודית על 55% משטח הארץ ואחת ערבית על 45% משטח הארץ.

4. **ירושלים וסביבתה יהיו בשליטה בינלאומית** בחסות האו"ם (לטובת השמירה על זכויות האדם והאזרח, חופש הדת ולפחות ל-10 שנים אז ייקבע בעלות על שטחה למדינה יהודית/ערבית במשאל עם).

5. **שתי המדינות החדשות יהיו דמוקרטיות ויקיימו מערכת כלכלית משותפת** (כולל מטבע משותף ואזור מכס אחד).

בדיון שהתקיים באו"ם באפריל 1947 בנוגע לשאלת א"י, ארה"ב נקטה בעמדה פרו-ציונית שאותה הוביל הנשיא הארי טרומן, ותמכה שתכנית החלוקה.

לעמדתה של ארה"ב היו מספר שיקולים:

1. **'המלחמה הקרה'** – כיוון שברה"מ תמכה בהקמת מדינה יהודית, ארה"ב (הדמוקרטית) הייתה חייבת לתמוך גם כן, אחרת האזור היה נופל להשפעה קומוניסטית. ארה"ב האמינה כי כך תוכל להבטיח את שליטתה במזרח התיכון מבלי להיכנס אליו בצורה ישירה.

2. **השפעת השואה** – העם האמריקאי זועזע קשות ממראות השואה ומחנות 'העקורים'. תחושות האשמה בשל חוסר העזרה בזמן המלחמה והשואה, הוכיחו את הצורך במדינה יהודית. ההכרה בצורך הזה חוזקה על ידי פעולות ההעפלה (כמו למשל פרשת "אקסודוס") שזכו לסיקור תקשורתי רחב והשפיעו על דעת הקהל בארצות הברית לטובת תמיכה ביהודים-בעיתונות ובקונגרס. בנוסף ממשלת ארה"ב הביעה רצון לפתור את בעיית העקורים היהודים בשטח הכיבוש האמריקאי באירופה, אשר שהו במחנות פליטים שמומנו על ידי ארצות הברית

3. **לחץ פוליטי יהודי** – התנועה הציונית ויהודי ארה"ב הפעילו לחץ פוליטי על הנשיא טרומן לתמוך בהקמת מדינה יהודית ואף הבטיחו לו את מירב הקולות של היהודים בארה"ב (זו הייתה שנת בחירות).

בריטניה לא הייתה שביעת רצון מההחלטה על חלוקת הארץ לשתי מדינות. הבריטים העדיפו מדינה יהודית-ערבית בה יוכלו לשמר את השפעתם. ממשלת בריטניה הצהירה על ניטרליות אולם מאחורי הקלעים השפיעו הבריטים על מדינות ערב לדחות את ההצעה. בריטניה נמנעה בהצבעה בעצרת האו"ם שכן רצתה לשמור על האינטרסים שלה באזור.

8. מבית לאומי למדינה – מחלוקות

סעיף א'

מצד אחד ה'הגנה' קיבלה את עמדת הישוב המאורגן לצמצום המאבק בבריטניה לתחומי ההעפלה וההתיישבות בלבד ("מאבק צמוד"). זאת מתוך הבנה שרק פעילות דיפלומטית בינלאומית תסייע להקמת המדינה. בנוסף, בן גוריון טען שהמטרה היא הקמת מדינה ולא מאבק בשלטון הבריטי. לכן רק פעילות לעלייה והתיישבות יקדמו מטרה זו. מצד שני 'הפורשים' – האצ"ל והלח"י, לא קיבלו את עמדת הישוב המאורגן ובחרו להמשיך את המאבק הצבאי בבריטים ("מאבק רצוף"). 'הפורשים' טענו שעל מנת להקים מדינה יש לפעול בכוח נגד השלטון הבריטי שלא מוכן לקיים משא ומתן.

סעיף ב'

נימוקי דוד גוריון להכרזה על הקמת המדינה ביום ה' באייר תש"ח (14 במאי 1948):

- **נוכל להתמודד עם הפלישה** - בן גוריון טען שלמרות הפלישה הצפויה, נוכל להתמודד עימה באמצעות המוטיבציה הרבה של המגויסים להגן על המדינה. שערי הארץ ייפתחו, ונוכל לגייס את העולים. כמדינה נוכל להכריז על גיוס חובה ולהטיל מיסים לטובת רכישת נשק. כמו כן, עסקת הנשק מצ'כוסלובקיה תסייע בכלים רבים.
- **הצהרת האו"ם וארה"ב רעה לנו** – בן גוריון טען שההצעה של האו"ם וארה"ב להפסקת אש של שלושה חודשים, שבמהלכה אסור לצדדים (הערבים והיהודים) להתחמש רעה לנו, כיוון שהיא תקפה לנו ולערבים, ובזמן הזה מדינות ערב ימשיכו להתחמש, ובתום הפסקת האש יהיה להם יתרון עלינו, לכן צריך להכריז. עמדת התומכים בדחיית ההכרזה על הקמת המדינה:
- **פלישת מדינות ערב** - היה ברור שאם נכריז על מדינה, מדינות ערב יפלו. לא נוכל להתמודד מול התקפה משולבת של צבאות ערב השכנות בשל יתרון המשמעותי בכוח אדם, בנשק ובציוד, והמדינה לא תחזיק מעמד. לכן עדיף לדחות את ההכרזה.
- **איום מפורש מצד מלך ירדן** - המלך עבדאללה איים במפורש שאם נכריז על מדינה, צבא ירדן יפתח במלחמה, מלחמה מול צבא גדול ומיומן, לא נוכל לו ועדיף להימנע מהכרזה.
- **האיום של ארה"ב** (לניתוק יחסים דיפלומטיים) - ארה"ב איימה שאם נכריז על מדינה, היא לא תתמוך בנו, ולכן עדיף לנו להימנע מהכרזה כדי לא לאבד את המעצמה הגדולה ביותר כבת בריתנו.

סעיף א'

נקודות חוזק של היישוב היהודי בשלב הראשון של מלחמת העצמאות

עוצמת הכוח היהודי הייתה בארגונו: מנהיגות פוליטית - מנהיגי היישוב נבחרו בבחירות דמוקרטיות ונהנו ממשמעת פנימית של היישוב היהודי ומכוח צבאי (שליטה על ארגון ה"הגנה"). כלכלית - בשל גביית מיסים ניתן היה לפעול ולהתארגן בצורה מסודרת. צבאית - ל"הגנה" הייתה מערכת גיוס יעילה, אשר הגדילה משמעותית את מספר אנשיה. ככל שנמשכו הקרבות החל היישוב היהודי לאמץ מבנה צבאי מסודר. הכוח הצבאי המרכזי של "ההגנה" נבע מעממיותו (היה מחתרתי למחצה). בעל ניסיון צבאי שנרכש משיתוף פעולה עם הבריטים במאורעות 36 – 39 ובמלה"ע ה-2. ארגון צבאי שהשתכלל בתקופות אלו (מטכ"ל, כוחות התקפיים והגנתיים, מערכת תמיכה וראשיתה של תעשייה צבאית). "ההגנה" הייתה כפופה למרות ההנהגה המדינית של היישוב. הניסיון בגיוס כוח האדם בתקופת מלחמת העולם השנייה והמאבק בבריטים הביא לגיוס המוני. בשלב הראשון של המלחמה היו מגויסים כ-83,000 איש ואישה. נשק רב נצבר ע"י ה"הגנה" והמחתרות במשך תקופה ארוכה, והיה מתוחזק ברמה סבירה. ליישוב הייתה ראשיתה של תעשייה צבאית והוא ייצר חומרי נפץ בעצמו. ל"הגנה" ולמחתרות היה מנגנון רכש מאורגן, ובסוף התקופה הראשונה הגיע רכש רב מצ'כיה.

נקודות חולשה של היישוב היהודי בשלב הראשון של מלחמת העצמאות

היהודים היוו רק שליש מאוכלוסיית הארץ. הכוחות הלוחמים סבלו ממחסור בציוד ובנשק, בשל הגבלות ופיקוח הבריטים בארץ. לא היה רצף טריטוריאלי בין היישובים היהודיים (היישובים היהודים היו מבודדים וקשה היה להגן על כל ישוב כזה בנפרד). רוב עורקי התחבורה עברו בשטחים ערביים ולכן היו חשופים לפגיעה של ערבים, והעובדה שרוב ההתיישבות היהודית הייתה במישור נתנה לערבים יתרון הגנתי.

סעיף ב'

המטרות של מדינות ערב לפלישה למדינת ישראל במאי 1948:

1. מדינות ערב התנגדו לתוכנית החלוקה מ-כ"ט בנובמבר 1947, ואף הכריזו כי ישמידו את מדינת ישראל כאשר היא תוקם. הפלישה במאי 1948 מממשת איום זה לחיסול מדינת ישראל.
2. מדינות ערב שאפו להתרחב טריטוריאלי, כל אחת בנפרד: ירדן רצתה לספח את הגדה המערבית שהוקצתה למדינה הערבית, מצרים רצתה לספח את הנגב אליה כדי להחליש את ירדן, סוריה ולבנון שאפו לספח שטחים בצפון הארץ.
3. מנהיגי מדינות ערב חששו ליציבות משטריהם וביקשו להעלות את כוחם בעיניי הציבור עליו שלטו, באמצעות פלישה וכיבוש מהיר של מדינת ישראל.
4. במהלך השלב הראשון של המלחמה זרם של פליטים פלסטינים שברחו מהמלחמה החל להגיע למדינות ערב. על מנת לעצור את גל הפליטים הזה, פלשו מדינות ערב למדינת ישראל כדי לאפשר לפליטים הפלסטינים לחזור לשטח ממנו ברחו.

הערבים לא קיבלו את תוכנית החלוקה של האו"ם וסירבו לממש אותה. במהלך מלחמת העצמאות צה"ל כבש חלק משטחי המדינה הערבית שנקבעו על ידי האו"ם וניצח את ערביי א"י. בהסכמי שביתת הנשק אף אחת ממדינות ערב לא דרשה לממש את ההחלטה על הקמת מדינה ערבית/פלסטינית.

פרק רביעי – סוגיות נבחרות בתולדות מדינת ישראל

10. עלייה וקליטה בשנות החמישים והשישים של המאה ה-20.

סעיף א'

מיד לאחר הקמת המדינה ב-1948 נפתחו שערי הארץ לעליית יהודים. העולים הגיעו מאירופה ומאמצות האסלאם בעיקר בשנות ה-50 וה-60 שנחשבו לשנים מעצבות בתולדות המדינה. מאמצות אירופה הגיעו כ-300 אלף יהודים, רובם ניצולי שואה ממחנות העקורים באירופה וממחנות המעצר בקפריסין. לעלייתם היו מספר גורמים:

1. מדינת ישראל כבית לעם היהודי – המדינה החדשה נתפשה כתחליף להרס והחורבן של אירופה אחרי מלחמת העולם השנייה והשואה. מרבית העולים היו "שארית הפליטה" – ניצולי שואה. אירופה הייתה "בית קברות" למשפחות היהודים, והעולים שהיו השורדים האחרונים במשפחתם ('נצר אחרון') ביקשו להתרחק מן הזוועות ולהקים משפחה חדשה.
2. אנטישמיות – גם לאחר השואה המשיכה הפגיעה ביהודים, והאנטישמיות לא נעלמה. למשל, "פוגרום קיילצה" היה פוגרום שאירע בשרידי יהודי פולין ב-4 ביולי 1946 בעיר קיילצה שבפולין, לאחר שנפוצה בעיר עלילת דם נגד יהודים שכביכול השתמשו בדם ילד נוצרי לצורך טקס דתי. פוגרום נרצחו 47 מתוך 163 היהודים שורדי השואה ששהו בעיר, וכ-80 נפצעו. יהודי אירופה הבינו כי האנטישמיות לא תיעלם, ומדינת ישראל היא המקלט הבטוח.
3. ציננות – הקמת המדינה נתפסה כניצחון התנועה הציונית וצדקתה, ורבים ביקשו להגשים את החלום הציוני במדינת ישראל.
4. מצוקה כלכלית – באמצע שנות החמישים הייתה עלייה של יהודים ממזרח אירופה בעקבות משבר כלכלי ויחס עוין כלפיהם מצד האוכלוסייה המקומית. כמו כן, במדינות מזרח אירופה שרר אי שקט בתקופה זו, שבא לידי ביטוי במרידות ובתסיסה כנגד השלטון הקומוניסטי וזירזו יציאת יהודים מארצות אלה.

ממדינות האסלאם, המזרח התיכון וצפון אפריקה, הגיעו כ-332 אלף עולים. לעלייתם היו מספר גורמים:

1. אמונה דתית והקמת מדינת ישראל – הקמת המדינה היהודית גרמה לרבים להאמין כי המשיח והגאולה לעם ישראל עתיד לבוא. לצד השמחה, מלחמת העצמאות מול מדינות ערב הובילה להחרפת הסכסוך מול העולם הערבי כולו. בעקבות כך הוחרף היחס העוין כלפי יהודי ארצות האסלאם (פגיעות בהם וברכושם), והם איבדו את ביטחונם האישי. לכן בחרו לעלות למדינת ישראל ברגע שניתן היה לעשות זאת.
2. תהליך הדה-קולוניזציה – היהודים בארצות האסלאם זוהו עם השלטון הקולוניאלי. כאשר החל המאבק לעצמאות מדינות האסלאם, היהודים זוהו כאויבי הלאום ונרדפו. בנוסף, היליגה הערבית איחדה את העולם הערבי נגד הישות הציונית והיהודים.
3. פעילות ציונית – עם הקמת המדינה ממשלת ישראל פעלה להעלאת קהילות יהודיות מרחבי העולם ובפרט מארצות האסלאם שהיו בסכנת חיים. זאת בסיוע של סוכנים ממשלתיים ונציגים ציוניים בקהילה היהודית בכל ארץ וארץ.

סעיף ב'

הממסד הישראלי ניסה להתמודד עם הבדלי התרבויות באמצעות מדיניות "כור ההיתוך" כפי שמופיעה בקטע השני במילה "ישראלזיזיה" – מיזוג גלויות במטרה ליצור דמות אחת של ישראלי – דמות "הצבר".

- תפיסת "כור ההיתוך" טענה, שעל העולים להתנתק מן התרבות המקורית, לאבד את כל סימני הגולה הייחודיים להם ולאמץ דפוסי התנהגות "צבריים". העולים שהגיעו בשנות ה-50 וה-60, ובעיקר אלה מצפון אפריקה ואסיה, נאלצו לוותר על תרבותם ולהשתלב בחברה שערכיה ותרבותה שונים. כפי המופיע בקטע הראשון במילים: " על החברה להיות אחידה בתוך מסגרת אחת", מסגרת כור ההיתוך. מדיניות 'כור ההיתוך' התעלמה מן התרבויות של ארצות המוצא השונות, ודרשה מהעולים לוותר על זהותם התרבותית. גישה זו יצרה תחושת נחיתות אצל העולים. בנוסף, העולים התקשו לרכוש שפה חדשה – עברית, כפי שמופיע בקטע המקור הראשון "ללמד את העולה החדש עברית..."

הקטע הראשון מתוך העיתון "דבר לילדים" מציג את התרשמותם של אלה שנבחרו להיות סוכני החיברות ועליהם הוטלה המשימה לשלב את העולים בחברה, תלמידי בית הספר, ואפילו התמקדות ספציפית וראשונה בשפה אחידה ומדוברת, השפה העברית.

הקטע מתאר את דרך הפעולה הראשונה, הקניית השפה העברית, כצעד ראשון בתהליך קליטת העולים עד הפיכתם ל"צבר". קטע זה פונה בשפה העברית אל ציבור קוראי העיתון, כלומר החברה הקולטת, ומבקש ממנה לעזור לעולים החדשים להשתלב מתוך "סובלנות, עקביות ואהדה...". ומתוך הרצון שהעולה החדש יפנים את המדיניות ואת הצבר שעליו להיות. לעומת זאת, הקטע השני שעולה מתוך שיחה בין מורה לתלמידיה שבמעברה לאחר 30 שנה, מתאר את הדרך "הלוחצת מדי..." שהביאה את ילדי העולים לעימותים עם הוריהם, עד כדי הזדהות עם סוכנת החיברות, המורה, והתרחקות מבני המשפחה המבוגרים, ההורים.

ניתן לראות את ההבדל הברור בתיאור ההשפעה של מדיניות כור ההיתוך שעולה בהשוואה בין שני קטעי המקור השונים. הקטע הראשון מציג את גישת הממסד ואת מטרתה בשלילת הגלות והפיכת העולה לצבר מתוך תהליך הפנמה שיעשה בכבוד, בסובלנות ומתוך הניסיון "לחבב עליו את החברה...", על העולה החדש. מטרת הממסד הייתה לשלבם כדי לצמצם בין היתר את הפערים התרבותיים ואף שוויון בחברה. אולם בפועל, כפי שבא לידי ביטוי בשיחה בין מורה לתלמידיה לאחר 30 שנה, המטרה הביאה למשבר עמוק בקרב העולים עד כדי אינטגרציה חמורה. מדיניות "כור ההיתוך" לא חיזקה את תהליך "מיזוג הגלויות" ואף חידדה את תחושת העלבון והקיפוח בקרב העולים בני עדות המזרח כפי שמופיע במילים " חשבתי שכל מה שהם הביאו משם הוא איום, גלותי, פרימיטיבי, פסול". השבר עד כדי כך גדול שאפילו יחסי הילדים עם הוריהם היו קשים בשל מדיניות זו.

11. תהליך הדה-קולוניזציה וגורל היהודים בארצות האסלאם

סעיף א'

תהליך שלילת הקולוניאליזם החל בשנת 1945 והסתיים בתחילת שנות ה-60. תהליך זה התרחש בעיקר במזרח התיכון ובצפון אפריקה. תהליך הדה-קולוניזציה הביא בהדרגה לסיום שליטת מדינות אירופה על המושבות הקולוניאליות וניצולן, ולהקמת מדינות עצמאיות בארצות אלו.

1. גורמים אידיאולוגיים:

- רעיון הלאומיות-העמים שהיו תחת שלטון קולוניאלי החלו לפתח תודעה לאומית בעקבות רעיונות מערביים והתנאים הקשים במושבות. העמים הנשלטים החלו לערער על המצב הקיים, שבו הם מנוצלים על ידי המעצמה האירופית. במלחמת העולם השנייה המעצמות האירופיות גייסו תושבים רבים מהקולוניות לצבאותיהן. המפגש עם אירופה ההרוסה במלחמה, יחד עם הסבל של החיילים האירופים במלחמה, גרם לחיילים מהמושבות להבין כי השלטים האירופים אינם נעלים מהם. חיילים אלה חזרו למושבות, סירבו להמשיך עם השלטון הזר ויצאו למאבק למען עצמאותם.
- התנגדות אידיאולוגית לקולוניאליזם בשתי מעצמות העל – על אף התהום האידיאולוגית והמתח פוליטי בין שתי מעצמות העל (בריה"מ וארה"ב), כל אחת מהן התנגדה לקולוניאליזם. מבחינת מדינות הגוש המערבי (הדמוקרטי), הקולוניאליזם סתר את הרעיונות הליברליים, תפיסת הכלכלית של "שוק חופשי" ואת זכות ההגדרה העצמית. ומבחינת מדינות הגוש המזרחי, הקומוניזם הסובייטי התנגד לקולוניאליזם מאחר וראה בו ביטוי לניצול על ידי בעלי ההון הקפיטליסטים.
- דעת הקהל העולמית – לאחר מלחמת העולם השנייה מדינות העולם התנגדו לרעיון הכיבוש, וטענו כי הוא מביא רק צרות; הן למדינה הכובשת והן לעם הכבוש. הקולוניאליזם נתפס מעתה כלא-מוסרי, והופעל לחץ על המעצמות הקולוניאליות להפסיק מדיניות זו.

2. גורמים פוליטיים:

- תפקידו של האו"ם – ארגון האומות המאוחדות הוקם בשנת 1945, לאחר מלחמת העולם השנייה. בבסיסו של הארגון הייתה ההכרה בזכותו של כל עם להגדרה עצמית ושמירה על זכויות האדם. הקולוניאליזם נתפס כמנוגד לתפיסות אלה, והאו"ם הטיל על מעצמות אירופה לפתח ולבסס מוסדות פוליטיים, חינוכיים וכלכליים במושבות, ולדאוג לקידומן בתחומים אלה.
- שינוי יחסי הכוחות בעולם והשפעת 'המלחמה הקרה' – מעצמות אירופה, השחקניות הראשיות בעולם לפני מלחמת העולם השנייה, איבדו מאוד מכוחן בעקבות המלחמה, והחל עידן חדש, עידן שתי המעצמות – ארה"ב ובריה"מ. הללו החלו להיאבק ביניהן על אזורי השפעה בעולם. אי לכך לכל אחת מהן היה אינטרס לתמוך במתן עצמאות לארצות השונות, בתקווה שהמדינות החדשות תצטרפנה למחנה הנתון להשפעתן, וכך כדי לבלום את סכנת התפשטותה והשפעתה של המעצמה האחרת.
- המאבק של התנועות הלאומיות – בארצות שהיו תחת שלטון המעצמות הקולוניאליות קמו תנועות לאומיות שניהלו מאבק עיקש, ולעיתים ממושך ואלים, נגד השלטון הזר. מאבקים אלה הסבו לבעלות הקולוניות אבדות ונזקים והתישו את כוחן. קיומן של תנועות לאומיות אלה גם שמטה את הקרקע מתחת להנחת היסוד של הקולוניאליזם לפיה העמים באזורים אלה לא בשלים לשלטון עצמי, וכי אין למי להעביר את השלטון. התנועות הלאומיות הוכיחו כי יהיה מי שינהל וישלטו גם אחרי הסתלקות המעצמות.
- הקמת "הליגה הערבית" (1945) – זהו ארגון בינלאומי שנוסד לקראת סיום מלחמת העולם השנייה. מטרתו היו לשיתוף פעולה אזורי ולתיאום מהלכים חברתיים ופוליטיים משותפים הכולל את כל מדינות ערב ומדינות בעלות זיקה למדינות ערב. הארגון שימש כגורם מדרבן (מעודד) ומסייע במאבקייהן של העמים הערביים שנשלטו עדיין על ידי המעצמות הקולוניאליות.

3. גורמים כלכליים:

- משבר כלכלי לאחר המלחמה – נזקי מלחמת העולם השנייה חייבו את מדינות אירופה להשקיע משאבים בשיקום עצמי. עקב כך ניהול המושבות הפך לנטל כלכלי. מדינות אירופה לא יכלו להרשות לעצמן להמשיך ולשלוט במושבות, והחל תהליך של נסיגה מהן.

- ירידה ברווחיות המושבות – היתרונות הכלכליים שהפיקו המעצמות מהשליטה במושבות התבססו על הבלעדיות שהייתה להן בהפקת התוצרת ובמסחר עם המושבות. בעידן בו הגלובליזציה הלכה והתבססה, תפסה התחרותיות והשוק הפתוח החופשי את מקום הבלעדיות ורווחיות המעצמות הצטמצמה.

סעיף ב'

שניים מן הגורמים שהשפיעו על גורל היהודים בארצות האסלאם-

- התגברות הלאומיות - כפי שארע באירופה כ-100 שנים קודם לכן, התאפיין העולם הערבי לאחר מלחמת העולם השנייה בהתגברות המגמות הלאומיות. מגמות אלה הדגישו את המשותף לכל בני הלאום ודחו את היהודים בארצות האסלאם כיסוד זר שאינו חלק מהלאום המתגבש. לפני תחילת המאבק האנטי-קולוניאלי, היהודים זכו לשוויון מהשלטון הקולוניאלי הבריטי בעיראק, ואף כיהנו בפרלמנט ובממשלה העיראקים.
- השפעת מלחמת העצמאות והקמת מדינת ישראל - אירועים אלה הביאו לשיא את השפעתו של הסכסוך הישראלי-ערבי בארץ-ישראל על מצבם של יהודי ארצות האסלאם.

התמודדות היהודים בעיראק :

בשנת 1932 הוכרזה עיראק כעצמאית, אך בריטניה המשיכה להחזיק בה בסיסי צבא. עם הכרזת עצמאות עיראק חלה הרעה במעמדם של היהודים. יהודים רבים פוטרו ממשותיהם הממשלתיות ועל הסוחרים הוטלו הגבלות קשות. בשנת 1941 ניסו קצינים פרו-נאצים בצבא העיראקי לבצע מהפכה בעיראק. בריטניה שלחה את כוחותיה במטרה לחסל את המהפכה. בכאוס השלטוני שנוצר, החלו פרעות ביהודי בגדד – מאורעות 'הפרהוד' ביוני 1941. במסגרת מאורעות אלה נרצחו מאות יהודים, נהרסו בתי כנסת, נאנסו נשים יהודיות ונבזזו רכוש היהודים. המהומות פסקו לאחר כיבוש מחדש של בגדד על ידי הבריטים. עם זאת, יהודים רבים הבינו, כי לא יוכלו להיות אזרחים שווים במדינה ולהשתלב בחברה העיראקית, וביקשו להגר.

13. מלחמת יום הכיפורים (1973)

סעיף א'

המטרות/המניעים של מצרים וסוריה לתקוף את ישראל

1. הרצון להחזרת השטחים – מצרים וסוריה רצו להחזיר לעצמן את השטחים שאיבדו במלחמת ששת הימים (סיני והגולף) בשנת 1967.
2. השבת הכבוד (הרצון לנקום) – במלחמת ששת הימים צבאות ערב נחלו תבוסה קשה מידי צה"ל. חילות האוויר הערבים הושמדו בעודם על הקרקע, והמלחמה הוכרעה תוך שישה ימים. מדינות ערב ביקשו להחזיר לעצמן את הכבוד האבוד ולנקום בישראל בעקבות ההפסד במלחמת ששת הימים.
3. קיפאון בתהליך המדיני – נשיא מצרים, אנואר סאדאת, ניסה לגרום לישראל לסגת מהשטחים שמצרים איבדה במלחמת ששת הימים (תעלת סואץ וחצי האי סיני), באמצעות משא ומתן כדי להגיע להסכם מדיני עם ממשלת ישראל. ממשלת ישראל חשה בלתי מנוצחת, ולזלה בנשיא הטרי של מצרים וסירבה להתפשר (היו מספר ניסיונות למשא ומתן שנכשלו). על כן, סאדאת ביקש לפתוח במלחמה מול ישראל כדי לחזק את מעמדו בקרב העם המצרי, בידיעה שהוא מסוגל להחזיר את השטחים הכבושים לשליטה מצרית או כדי להראות לישראל ששליטתה בשטחים הכבושים היא בעיה ביטחונית ולא נכס ביטחוני.

לעומת מצרים, נשיא סוריה, חאפז אל-אסד, טען כי האופציה הצבאית הייתה האופציה היחידה במאבק עם ישראל להחזיר את רמת הגולן ואת הכבוד הלאומי.

4. ברית המועצות סיפקה נשק למצרים ולסוריה ואימנה את צבאותיהן – בריה"מ רצתה לחזק את השפעתה במזרח התיכון כחלק מ"המלחמה הקרה" מול ארה"ב (שהייתה בקשרים טובים עם מדינת ישראל). בשנים טרם המלחמה, מדינות ערב הוכנו וחומשו על ידי ברית המועצות, דבר אשר נטע בטחון רב בקרב המדינות התוקפות, וגרם לעידודן לתקיפת ישראל.

המטרות אשר הושגו בעקבות המלחמה:

1. מצרים – מצרים ראתה ב"מלחמת אוקטובר" ניצחון צבאי. העם המצרי השיב לעצמו את הכבוד הלאומי לאחר המלחמה. סאדאת חידש את היחסים הדיפלומטים עם ארה"ב, ונתפס כמנהיג החזק ביותר במזרח התיכון. הישג נוסף היה הסכם השלום בין ישראל ומצרים ("הסכמי קמפ דייוויד") בתיווך האמריקאים ב-1979. מצרים קיבלה בחזרה חלק גדול מסיני ואת הגדה המערבית של תעלת סואץ, ובתמורה פתחה את התעלה לכלי שיט ישראלים. כמו כן ההתקרבות של מצרים לארה"ב הביאה לנטישתם את ברית המועצות כמעצמה תומכת.
2. סוריה – בניגוד למצרים הסכם הפרדת הכוחות ("הפסקת האש") עם סוריה לא הביא להסכם ביניים או שלום עם ישראל. רמת הגולן נשארה בידי ישראל, והוקם אזור חיץ (ניטרלי) בחסות האו"ם (צה"ל פינה את כוחותיו מהשטח שנכבשו כולל אזור קוניטרה). סוריה המשיכה לתמוך בארגוני טרור שפעלו מחוץ לגבולותיה. מעמדו של חפאז אל-אסד, נשיא סוריה, התחזק בליגה הערבית, ועמד בראש המדינות שסירבו להכיר בישראל. הסכם זה הוא האחרון שנחתם עם סוריה (עד ימינו) והוא מגדיר את הגבולות בין המדינות ואת ההסדרים הצבאיים הנלווים אליו.

סעיף ב'

התוצאות המיידיות של מלחמת יום הכיפורים

1. אבדות בנפש – צה"ל סבל מיותר מ-2,500 הרוגים, יותר מ-7,000 פצועים, כ-300 שבויים ועשרות נעדרים. ההתמודדות עם השכול הייתה קשה ביותר והטיפול בשבויים ונעדרים הפך לנושא מרכזי בציבור הישראלי. הוקם מרכז מיוחד לאיתור השבויים והנעדרים.
2. אובדן כלי מלחמה – חיל האוויר איבד כ-100 מטוסים וחיל השריון איבד כ-500 טנקים. יכולת הלחימה של צה"ל נפגעה קשות, ולקח לו שנים להתאושש מבחינה כלכלית (משבר במשק הישראלי כתוצאה מהוצאות הביטחון שגדלו).
3. ניצחון צבאי – לקראת סוף המלחמה הסתמן ניצחון ישראלי בכל שדות הקרב ובכל החזיתות. בצפון צה"ל כבש בחזרה את השטחים שנפלו בידי הסורים, הדף את הצבא הסורי ואף נכנס לתוך סוריה ונעצר כ-40 ק"מ מדמשק. בדרום צה"ל הצליח להדוף את הצבא המצרי, להגיע לגדה המערבית של תעלת סואץ, ונעצר במרחק של 101 ק"מ מקהיר. למרות ההפתעה, צה"ל הוכיח את יכולתו הצבאית ושינה את מהלך המלחמה. בכך הבהיר למדינות ערב את חוסנה הצבאי של מדינת ישראל.
4. חרם הנפט ולחץ כלכלי על מדינות המערב – ארגון מדינות ערב המפיקות נפט הודיע, בעיצומה של המלחמה, על הפחתת ייצור הנפט בחמישה אחוזים, עד שישראל תיסוג מהשטחים הכבושים. בשלב הבא הופסקה לחלוטין מכירת הנפט לארה"ב, בשל תמיכתה בישראל. המדינות המפיקות נפט הוכיחו שוב את כוחן להשפיע על היציבות הכלכלית על מדינות המערב שיש להן קשרים דיפלומטיים עם מדינת ישראל (או שתמכו בה).

בתום המלחמה החלה החברה הישראלית להתמודד עם האירועים שקדמו לה, ובעיקר עם אירועי המלחמה עצמה, שכונתה בפי הלוחמים "המחדל". את החברה הישראלית שטף גל של זעם ומרירות, ועדויות של חיילים וכתבות בעיתונים הפנו אצבע מאשימה כלפי הדרגים הבכירים במדינה. בחברה הישראלית חל שֶׁבֶר מוסרי, וערכי היסוד החברתיים, כמו האמונה במנהיגות המדינית והצבאית, התערערו ועמדו למבחן. המלחמה יצרה זעזוע עמוק בחברה הישראלית. בעקבות מחדלי המלחמה קמו תנועות מחאה והפגנות רבות כנגד השלטון, בראשות חיילים שחזרו מהמלחמה (בין יוזמי המחאה היה סרן מוטי אשכנזי, שפיקד על מעוז "בודפשט" בצפון תעלת סואץ המעוז היחיד שלא נפל בידי המצרים). הסערה החברתית הביאה להקמת ועדת חקירה ממלכתית לבדיקת מחדלי המלחמה.

בראשות הוועדה עמד השופט שמעון אגרנט. מסקנות הוועדה פורסמו בדו"ח באפריל 1974 ובו הטילה את האחריות למחדלי המלחמה על הדרג הצבאי בלבד, ודרשה את התפטרותם של קצינים בכירים כמו הרמטכ"ל דוד אלעזר, ראש אמ"ן האלוף אלי זעירא ואלוף פיקוד הדרום, שמואל גונן (גורדיש) בעקבות תפקודם הלקוי במלחמה. בוועדה זו לא הוגשו מסקנות נגד חברי הממשלה, אך ראשת הממשלה ושר הביטחון התפטרו בעקבות המחאה הציבורית. למרות החלפת אנשי הממשלה, הביקורת הציבורית והמחאה כלפי מפלגת ה'מערך' (כיום מפלגת העבודה) המשיכו, מפני שהיא נתפסה כאחראית למחדלי המלחמה ולתוצאותיה. דבר שהוביל לעליית מפלגת 'הליכוד' לשלטון (לראשונה מאז קום המדינה) בראשות מנחם בגין בבחירות של שנת 1977.